

Turkije in de EU? Debat over de identiteit van Europa

debatverslag

Inleiding: Een 'huwelijksdialoog'

Europeaan: 'Wat is Europa?'

Turk: 'Europa is grenzeloos, het is in de eerste plaats een gedachtegoed en pas in de tweede plaats een geografische, bestuurlijke, economische, culturele en politieke entiteit. Europa is de export van welvaart én vrede.'

Europeaan: 'Ho, Ho, Ho, dat zou wat al te simpel zijn. Daar zit hem juist het probleem. Als Europa uit ideeën bestaat, welke zijn dat dan en zijn deze onbegrensd? Voorts is Europa geen ideële instelling.'

Turk: 'En ons een beetje de dupe laten worden van jullie identiteitscrises. Omdat jullie de kluts kwijt zijn vechten jullie nu je psychoanalytische wortelstrijd over onze rug uit, nadat je nog wel even die oud-communistische Oostblokklied hebt laten toetreden. Maar wij zijn een Bosporus te ver hè? Wij, als moslimstaat zijn uiteindelijk niet meer dan een gewillige sparringpartner die jullie identiteitsontwikkeling faciliteert, een klankbord waar je eindeloos verschillen mee kunt uitwisselen.'

Europeaan: 'Rustig aan nu. Je maakt er weer een te groot punt van. Je overdramatiseert. Laten we allebei redelijk blijven. Je moet begrijpen dat Europa voor een paar problemen staat die met Turkse toetreding alleen nog maar groter kunnen worden. Ons democratisch deficit zal buiten proportionele afmetingen aannemen, Europa zal onbestuurbaar worden, een gemeenschappelijke buitenlandse politiek is nu al een utopie maar zal met Turkse toetreding een nog complexere opgave worden en Europa zal op deze manier een zwakke internationale grootmacht blijven zonder slagkracht. Het lastige van het hele debat omtrent jullie toetreding is dat bovenstaande stellingen even gemakkelijk kunnen worden omgedraaid. Turkse toetreding kan ook een enorm voordeel voor Europa zijn. De vraag is dus: wordt Europa sterker of zwakker door een Turks lidmaatschap?'

Turk: 'Sterker.'

Europeaan: 'Ja, dat is makkelijk geantwoord. Heb je ook nog argumenten?'

Turk: 'Kun jij in de toekomst kijken? Kan Europa voorspellen wat erover tien jaar in de wereld gebeurt?'

Europeaan: 'Nee, maar we kunnen wel een weloverwogen beslissing nemen, eentje die we funderen in goede argumenten.'

Turk: 'Maar bij een huwelijk weet je nooit precies waar je aan begint. Het blijft een kwestie van springen en er het beste van hopen. Daar is Europa na de Tweede

Wereldoorlog juist zo goed in geweest. Durven springen. En je kunt niet ontkennen dat Europa's moed keer op keer is beloofd.'

Europeaan: 'Nee, nu maak je een fatale fout. Europa is nog nooit in het huwelijk getreden! Pas met Turkije zal dit voor de eerste keer gebeuren. Europa is tot nu toe een vriend- en vijandschapverbond geweest, geen huwelijkse aangelegenheid. Hoe vaak we elkaar in het verleden ook hebben uitgemoord, hoe hevig we elkaar ook naar het leven hebben bestaan, hoeveel bloed er ook gevloeid heeft, Europa is een vriendenclub, eentje die omhoog is geklommen uit de meest bloedige geschiedenis die de historie van de mensheid rijk is. De EU is een vriendenclub gefundeerd in een gemeenschappelijke geschiedenis van moord- en doodslag. Het probleem met de hele toetreding van Turkije is dat de EU hiermee voor het eerst problemen incorporeert die van oudsher niet de hare zijn, die niet direct verband houden met haar eigen (recente) historie van bloedvergieten. Met de toetreding van Turkije opent de EU haar ogen naar de rest van de wereld en naar die van het Midden Oosten in het bijzonder.'

Turk: 'Aha, dus vandaar dat de criteria voor onze toetreding onderhuids iets anders worden geformuleerd dan bij al die nieuwe vrienden. Vandaar dat wij anders worden behandeld! Wij horen niet bij jullie oorspronkelijke probleem, dus waarom zou je ons lid laten worden? Het oversteken van de Bosporus betekent voor de EU het zich eigen maken van een nieuw probleem, eentje dat op wereldschaal speelt en zijn kern vindt in een ontmoeting tussen het Westen en de Arabische wereld.'

Europeaan: 'Precies, en daarom is Turkije geen vriend maar een mogelijke verloofde. En daar gelden andere regels voor. Met Turkse toetreding opent de EU haar grenzen en betreedt ze actuele probleemgebieden die niets van doen hebben met haar eigen traditionele conflicten. Deze bevestiging is trouwens off the record, formeel worden jullie als vriend behandeld, niet als bruid. Ik heb ook liever niet dat je misbruikt maakt van mijn eerlijkheid. In het openbaar zal ik alles ontkennen.'

Bovenstaande discussie maakt veel duidelijk over het debat dat op dit moment in Europa in alle hevigheid woedt over een Europees groen dan wel rood signaal voor de start van toetredingsonderhandelingen tussen Turkije en de Europese Unie. Over het enthousiasme van Turkije om lid te worden bestaat geen twijfel maar Europa aarzelt. Europa

wordt geplaagd door twijfels, niet alleen over de politieke, economische en sociaal-culturele toestand van Turkije maar ook over haar eigen (identiteit)ontwikkeling. Het is alsof Europa met de mogelijke toetreding van Turkije op de drempel van haar zoveelste gedaantewisseling staat en zich de eeuwig terugkerende vraag stelt: 'Wat ben ik?'

Op deze vraag zijn vanaf de Middeleeuwen heel veel verschillende antwoorden gegeven: Europa als verzameling natiestaten (met vriend- en vijandschapsbanden), Europa als Christelijke gemeenschap, Europa als verlicht continent, Europa als Frans Keizerrijk, Europa als kolonisator van de wereld, Europa als Duits Derde Rijk en Europa als (economisch) samenwerkingsverband. Deze laatste vorm is de meest recente hoedanigheid waarin Europa ten tonele is verschenen en ook de meest revolutionaire. Nog nooit in de wereldgeschiedenis hebben verschillende natiestaten zo effectief, en met zulke goede economische resultaten, een integratieproces vormgegeven. Vanaf de oprichting in 1952 van de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal tot aan de uitbreiding van de EU van 1 mei 2004 met tien nieuwe lidstaten is het 'project Europa' een opeenvolging geweest van uitbreidingen en steeds hechtere samenwerking. Wat niet wil zeggen dat tijdens dit project de discussie over de definitie van Europa is verstomd. Integendeel, de verschillende lidstaten van de EU hebben zich de afgelopen vijftig jaar suf gedebatteerd over de grondslagen én de bestuurlijke vorm van het verenigde Europa. Want als Europa een samenwerkingsverband is, waar ligt dan het zwaartepunt van deze samenwerking? Is Europa een economische vrijhandelszone, een waardengemeenschap, een politieke unie met een gemeenschappelijk buitenlandbeleid of een federale staat met een centrale regering?

Met de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU krijgt deze discussie een extra dimensie: waar liggen de grenzen van Europa? Nu de EU in het geval van Turkse toetreding de Bosporus oversteeft en haar traditionele Europese grondgebied verlaat reist niet alleen de vraag naar wat de EU is maar ook waar deze ophoudt en op wat voor manier de EU verschilt van andere delen van de wereld (Amerika, Rusland, China en de Arabische wereld). Met het debat over Turkse toetreding verliest Europa haar naar binnen gerichte blik en wordt ze gedwongen in het volle zonlicht van de wereld te kijken. Na een lange gerieflijke slaap vol Europese dromen opent Europa haar ogen en moet ze bepalen waar haar grenzen liggen.

In dit licht mag de Turkse toetreding niet gezien worden als de zoveelste vriendschappelijke toenadering tussen de EU en een kandidaat-lid maar moet deze beschouwd worden als een meer ingrijpende confrontatie. Eentje die voor een groot gedeelte de toekomstige identiteit van Europa bepaalt. Daarom dient het Turkije debat zich te concentreren op de volgende vraag: is Turkije de bruid die Europa een stap verder brengt in haar zoektocht naar stabiliteit (op globaal niveau) of juist die verloofde die zorgt voor zoveel geaccumuleerde interne Europese spanning dat de bruidegom er zelf aan onderdoor gaat?

Als Europa en Turkije met elkaar in het huwelijksbootje stappen heeft dit consequenties voor Turkije, de EU en de wereld. Deze gevolgen zijn van economische, geopolitieke en religieus-culturele aard. Vanuit de stellige overtuiging dat deze consequenties brede en gerichte discussie verdient (de toekomst van Europa gaat velen aan) organiseerde Stichting Het Portaal op donderdag 30 september een debatprogramma. Dit bestond uit twee delen. In de ochtend gingen jongeren op de Hogeschool Rotterdam met elkaar in discussie in de vorm van een lagerhuisdebat. 's Middags namen in Hotel New York een zestigtal deskundigen en geïnteresseerden deel aan een drietal workshops. Deze werden gevolgd door een publieksdebat met zes gerenommeerde panelleden. De middag werd geopend en op scherp gezet door een keynote speech van de Turkse Ambassadeur in Nederland. Hieronder volgt een verslag van de verschillende programmaonderdelen.

De ambassadeur houdt zijn keynote speech

Ochtendprogramma: Het lagerhuisdebat (onder leiding van journalist Ralf Bodelier)

Erik Jan Zürcher (hoogleraar Turkse Talen en Culturen, Universiteit Leiden) geeft in de vorm van een korte lezing de aftrap voor het Lagerhuisdebat. In zijn betoog benadrukt hij dat het Turkije debat in Europa pas heel laat op gang is gekomen. Dit geldt zeker voor Nederland. Maar nu het er echt om gaat spannen zijn ook in ons land de tegenstanders van toetreding aan een slotoffensief begonnen. Zij bedienen zich volgens Zürcher van vijf argumenten. Deze argumenten zijn tegelijkertijd de kapstok waaraan het Lagerhuisdebat wordt opgehangen.

1. Het eerste argument draait om geld. Turkije is een relatief arm land (BNP per hoofd van de bevolking is 4 tot 8 keer lager dan het Europese gemiddelde) met veel inwoners (circa 70 miljoen). Tegenstanders zijn bang dat bij Turkse toetreding een buiten proportioneel groot gedeelte van het Europese budget naar Turkije zal vloeien en zal verdwijnen in een bodemloze put. Men is bevreesd voor Oost-Duitse toestanden. Net zoals de Duitse economie in de laatste tien jaar is ontworcht door structurele geldstromen van West naar Oost-Duitsland, zo voorspellen

tegenstanders dat Turkse toetreding zal leiden tot de ontwrichting van de Europese economie. Hierbij moet worden aangetekend dat recent onderzoek van het CPB anders voorspelt: bij toetreding van Turkije zal de Turkse economie fors groeien en de Europese heel licht (maar zeker niet krimpen). Zürcher merkt verder nog op dat er niet gevreesd hoeft te worden voor het doemscenario van torenhoge landbouwsubsidies die jarenlang naar Turkije zullen wegstromen omdat het Europese landbouwbeleid de duur van de toetredingsonderhandelingen (10 tot 15 jaar) toch niet overleeft. Turkse toetreding of niet, Europa zal haar landbouwpolitiek ingrijpend moeten hervormen en haar subsidieregelingen inkrimpen.

Emine Bozkurt laadt zich op voor het debat

Tijdens het lagerhuisdebat klinken ten aanzien van de economische gevolgen van Turkse toetreding veel verschillende geluiden.

'Waarom moet Nederland in een tijd van economische recessie geld pompen in een economie van een ander land?'
'Maar je weet toch wel dat Nederland zelf jarenlang heeft geprofiteerd van allerlei Europese geldstromen. Het is pas sinds kort dat Nederland Europees gezien meer betaalt dan incasseert. Europa is een sociaal project. Daar hoort solidariteit in de vorm van welvaartsnivellering bij. De rijke landen hebben een morele plicht om de arme te steunen.'
'Ook als die arme landen arm blijven en geen teken geven van structurele economische groei. Er bestaan al lang gunstige douaneafspraken tussen Turkije en de EU die tot op heden nog maar weinig resultaat hebben opgeleverd. Het BNP van Turkije is al een eeuw lang een kwart van dat van Amerika en West-Europa.'

2. Het tweede argument tegen Turkse toetreding is van bestuurskundige aard. Het valt in twee subargumenten uiteen. De Turkse toetreding is niet realistisch omdat Turkije er nooit in zal slagen om alle Europese wetgeving in haar rechtssysteem te incorporeren. De Turkse maatschappij is daar te *weerbarstig* voor. Daarnaast legt Turkse toetreding een te grote druk op de bestuurlijke structuur van de EU. Door een Turks EU-lidmaatschap worden de machtsverhoudingen in de EU ernstig verstoord (met haar inwonertal wordt Turkije meteen één van de machtigste

landen van de Unie, Turkije krijgt evenveel stemkracht als Duitsland). Gezien het feit dat de bestuurlijke structuur van de EU zonder Turkse toetreding al aan veel kritiek onderhevig is (Europa is te 'log', te 'bureaucratisch', te weinig 'democratisch' en 'slagvaardig'), is het volgens tegenstanders van toetreding niet verstandig om een zo groot land als Turkije lid van de EU te laten worden. Europa moet eerst haar eigen bestuurlijke boontjes doppen alvorens het nog verder uitbreidt.

Vooraf de manier waarop de macht in Europa verdeeld moet worden geeft in het Lagerhuisdebat aanleiding tot discussie. Moet het vetorecht van de afzonderlijke lidstaten op de helling of is dit een nuttig instrument om nationale verworvenheden (drug- en euthanasiebeleid) te beschermen tegen Europese regelgeving? Krijgt Turkije bij toetreding ook de beschikking over een vetorecht? De meeste studenten zijn van mening dat dit laatste moet worden afgeschaft en dat Europa zich massaal achter het principe van meerderheid sbesluitvorming moet scharen. Maar hoe bepaal je dan de *stemkracht* van een land? Via het inwonertal, de hoogte van de koopkracht of krijgt ieder land gewoon één stem? De beantwoording van deze vraag blijft in het debat, net zoals in Europa zelf, nog onbeantwoord. Wel stellen veel studenten dat de bestuurlijke crisis waar Europa op dit moment in zit niet over het hoofd van Turkije moet worden opgelost. De bestuurlijke problemen van de Unie moeten los gezien worden van mogelijke Turkse toetreding en mogen geen rol spelen in de toetredingsbesluitvorming.

3. Het derde argument kan gelabeld worden onder het kopje (internationale) veiligheid. Als Turkije lid wordt van de EU grenst diezelfde EU plotseling aan twee van de meest conflictueuze en instabiele regio's in de wereld: het Midden Oosten en de Kaukasus. Tegenstanders van Turkse toetreding zijn bang dat de conflicten die in deze regio's spelen gemakkelijk kunnen overslaan naar Europees grondgebied en op die manier de Europese veiligheid zullen ondermijnen. Zürcher benadrukt echter dat dit argument heel goed omgedraaid kan worden: Turkse toetreding kan de stabiliteit van Europa ook bevorderen. Hij stelt onomwonden dat Europa, om zich in de nieuwe wereldorde tussen Amerika en China staande te houden, het zich niet kan permitteren om geen gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid te ontwikkelen. Als invloedsregio voor zo'n beleid is de grensstreek tussen Turkije en de rest van Azië de meest logische keuze. Dit vanwege twee redenen. Ten eerste bevinden zich in dit gebied enorme energievoorraden. Ten tweede zal Europa de migratiestromen die er nu al bestaan tussen de EU en de twee genoemde regio's via een coherent buitenlandsbeleid beter kunnen reguleren. Maar om in de Kaukasus en het Midden Oosten daadwerkelijk invloed te verkrijgen heeft de EU volgens Zürcher Turkije nodig. Zonder Turkije is iedere toenaderingspoging tot de twee regio's gedoemd om te mislukken. Als seculiere moslimstaat is Turkije de perfecte springplank naar de overwegend Islamitische bevolking van de Kaukasus en het Midden Oosten. Concluderend

stelt Zürcher dat, wil Europa geen uitzichtloze positie innemen op het politieke en economische wereldtoneel, zij gedwongen is om samen met Turkije veiligheid te exporteren naar haar nieuwe grensstreek.

In het lagerhuisdebat stellen veel studenten vraagtekens bij de veiligheidstheorie van Zürcher. Hoe kan Europa in hemelsnaam mét Turkije erbij een gemeenschappelijke buitenlandpolitiek ontwikkelen als dit zonder Turkije nog niet eens lukt? En wat te zeggen van de niet neutrale rol die Turkije in haar eigen grensgebied speelt: wie zegt dat Turkije niet heel andere ideeën heeft over *invloed* in de Kaukasus en het Midden Oosten dan de EU? Wat te denken van de Koerdische kwestie? Naast deze sceptische geluiden kritiseren veel studenten de rol van het Turkse leger. Hoe kan Europa vertrouwen op een Turks leger waar de Turkse minister van defensie nauwelijks iets over te zeggen heeft?

Bovenstaande argumenten zijn rationeel van aard. Zürcher noemde in zijn analyse ook nog een 'half rationeel' en een 'irrationeel' argument. Wegens tijdgebrek konden deze argumenten niet meer in het lagerhuisdebat bediscussieerd worden. Voor de goede orde worden ze hier toch nog even genoemd.

4. 'De Turken komen!' Als Turkije lid wordt van de EU zullen de arbeidsmarkten van de EU-lidstaten overspoeld worden met Turkse arbeiders. Dit migratieargument snijdt volgens Zürcher geen hout.

In het kielzog van allerlei rechtspopulistische tendensen is de migratiekalender in Europa de laatste tijd negatief bepaald. Daardoor blijft één groot Europees probleem onderbelicht: dat van de vergrijzing. In de toekomst krimpt de beroepsbevolking van Europa drastisch, terwijl de behoefte aan arbeid alleen maar zal toenemen. Om het Europees arbeidspotentieel ook in de toekomst op peil te houden is buitenlandse migratie naar Europa een noodzakelijkheid. Volgens Zürcher is Turkije als land uitermate geschikt om in deze arbeidsmigratie te voorzien: de bevolking van Turkije is jong en bereid om in het buitenland een betrekking aan te nemen.

5. Het irrationele argument dat critici van Turkse toetreding volgens Zürcher vaak bezigen betreft de botsing der beschavingen: de cultuurclash tussen het Christelijke Westen en het Islamitische Oosten. Deze botsing zou precies daar plaatsvinden waar Europa en Turkije elkaar ontmoeten. De EU maakt deel uit van een democratische Westerse beschaving die gevormd is door de Renaissance en de Verlichting, terwijl Turkije deel uitmaakt van een primitievere beschavingssoort aan wie de belangrijkste Westerse modernisering- en democratiseringsontwikkelingen voorbij zijn gegaan. Zürcher stelt dat deze van Huntington afgeleide oppositietheorie een empirische toets niet doorstaat.

Allereerst kritiseert Zürcher het aan Huntington ontleende idee als zouden beschavingen gesloten gemeenschappen zijn, gekenmerkt door onveranderlijke essentiële kenmerken. Geen enkele beschaving is gesloten

en onveranderlijk maar altijd een open systeem van normen en waarden dat voortdurend beïnvloed wordt door de buitenwereld (lees andere beschavingen). Zo is het logisch te verklaren dat een Siciliaan en een Noor, als je kijkt naar sociologische variabelen zoals man/vrouw verhoudingen, vriendschap en voedsel, meer van elkaar verschillen dan een Siciliaan en een Turk, terwijl de eerste twee tot de Westerse beschaving worden gerekend en de derde niet.

Daarnaast leert een empirisch historische blik op de Turkse beschaving ons volgens Zürcher dat deze weliswaar een Islamitisch karakter heeft maar zeker niet gevrijwaard is gebleven van modernisering- en democratiseringstendensen. Turkije is al een aantal jaren een ontcrachting van het feit dat Islam en democratie niet samengaan. Dit heeft te maken met de specifieke aard van de Turkse Islam. Deze kent sinds Atatürk een pragmatische traditie, in tegenstelling tot de dogmatische Islamitische traditie in de Arabische wereld. In Turkije past de Islam haar boodschap aan de geschiedenis aan in plaats van andersom. Dit doet ze door in nauw contact te staan met de seculiere staatsinstituties (en daar streng door gecontroleerd te worden). Gevolg van deze pragmatische traditie is dat de Turkse bevolking er een gematigd religieuze beleving op na houdt (maar 10% is vóór invoering van het Islamitische recht) die goed te vergelijken is met de manier waarop Christenen in Nederland hun godsdienst belijden. Al met al neemt de Islam volgens Zürcher in Turkije geen plaats in die toetreding tot de EU bemoeilijkt. De Turkse islam is een netjes van de staat losgekoppelde religieuze praktijk die niet oproept tot antidemocratische staatshervormingen.

Middagprogramma (onder leiding van CDA tweede kamerlid Jan Jacob van Dijk)

In zijn welkomstwoord stipt de ambassadeur voor Turkije in Nederland, de heer Z.E. Tacan İldem, een aantal van dezelfde punten aan die Zürcher al tijdens het ochtendprogramma op de debatagenda had gezet. Turkse toetreding is gunstig voor de economie (van Turkije én Europa), garandeert het op peil houden van de Europese arbeiderspopulatie (een noodzakelijkheid in het kader van de vergrijzing) en leidt tot een stabielere én invloedrijkere internationale positionering van Europa. Daarnaast zijn er nog drie opvallende kwesties die in het licht van een mogelijk Turks EU-lidmaatschap volgens de ambassadeur aandacht verdienen.

In de eerste plaats zal toetreding de integratie van de Turkse gemeenschap in de landen van de EU bevorderen. Toetreding zal de psychologische muur die nu vaak tussen autochtone inwoners van de EU en Turkse buitenlanders wordt opgetrokken naar beneden halen. De Turkse gemeenschap zal niet meer het gevoel hebben 'die ander' te zijn maar 'erbij' te horen. Het neerhalen van deze psychologische barrière kan gunstige gevolgen hebben voor andere etnische minderheidsgroeperingen in de EU. Ook zij zullen worden gesterkt in het feit dat ze volwaardig deel uitmaken van de Europese samenleving in plaats van er 'slechts' te worden getolereerd.

Jan Jacob van Dijk schetst de agenda voor het middagprogramma

In de tweede plaats moet het migratieprobleem volgens Íldem niet te veel worden opgeblazen. Niet alleen omdat de EU vanwege de vergrijzing Turkse arbeiders heel goed kan gebruiken maar ook omdat de geschiedenis van de toetreding van Spanje en Portugal laat zien dat remigratie bij Túrkse toetreding een even waarschijnlijk fenomeen is als migratie. Veel voormalige EU-Turken zullen bij een EU-lidmaatschap terugkeren naar hun land van herkomst om daar ofwel hun oude dag door te brengen, ofwel te profiteren van de nieuwe economische kansen.

In de derde plaats waarschuwt de ambassadeur voor het feit dat het Turkije debat niet vervuild mag worden door culturele mispercepties die het gevolg zijn van elf september. Het is een grove simplificering om te stellen dat 'De Islam' het hart vormt van de terreurgolf die op dit moment over de wereld spoelt. De Islam is niet inherent terroristisch van aard. Dit wil echter niet zeggen dat niet veel van het internationale terrorisme Islamitisch is gekleurd (dat is zo). Maar het wil evenmin zeggen dat de Islam automatisch leidt tot terroristische neigingen onder haar aanhangers en iedere Moslimstaat een terroristenstaat is in de dop. Turkije is het sprekende tegenvoorbeeld van deze stelling. Turkije wordt gekenmerkt door een gematigde Islampraktijk die de scheiding tussen kerk en staat respecteert. Crue genoeg wordt de anti-terrorisme houding van Turkije nog het best geaccentueerd door het feit dat het land zelf veel heeft te leiden onder fundamentalistisch moslimterrorisme. De ambassadeur benadrukt dat het internationale terrorisme zich vandaag de dag net zo goed tegen het Westen keert als tegen de gematigde Islam. De strijd tegen het terrorisme is volgens hem dan ook geen strijd tegen de Islam maar een gezamenlijk offensief van het Westen en de Islamitische wereld tegen een procentueel gezien kleine groep moslimradicalen.

Workshop 1: Religie

Volgens de criteria van Kopenhagen zou de workshop snel afgelopen zijn: Nee, religie is geen wezenlijk criterium in de besluitvorming rondom het al dan niet starten van toetredingsonderhandelingen met een kandidaat-lid van de

EU, dus ook niet in het geval van Turkije. Religie is geen objectief criterium waarop Turkije getoetst mag worden. Godsdienst is een aangelegenheid van de Turken zelf (net zoals het Christendom dit is voor Nederland). Een criterium dat wel onderdeel uitmaakt van het Kopenhagenlijstje is de *vrijheid van godsdienst*. Turkije moet als staat kunnen waarborgen dat haar inwoners vrij zijn om zelf te bepalen welke godsdienst zij aanhangen. Voor een EU-lidmaatschap is godsdienst zelf geen criterium, het garanderen van de vrijheid ervan wel.

Thomas von der Dunk neemt stelling in de workshop Religie

Maar in de werkelijkheid van het Turkije debat ligt de religiekwestie er niet zo zwart wit bij. In de toenadering tussen Turkije en de EU heeft de angst voor de onbekende Islam altijd sluimerend een rol gespeeld. Dit is wat alle deelnemers aan de workshop beamen. Zij stellen dat het hypocriet van Europa is om te doen *alsof* het Islamitische karakter van Turkije helemaal niet van invloed is op mogelijke toetreding tot de EU. Religie is misschien analytisch heel gemakkelijk te scheiden van politieke, economische en juridische toetredingscriteria, in de praktijk is dit veel ingewikkelder (zoniet onmogelijk). Angst voor het religieuze anders-zijn van Turkije leeft in Europa en het getuigt volgens de workshopdeelnemers niet van respect

voor Turkije dat deze angst onder een mantel van politieke objectiviteit wordt weggemoffeld. Als er angst is, is het juist de taak van de politiek om deze bespreekbaar te maken en op die manier weg te nemen. Turkije verdient een eerlijk debat, geen schijnheilige Europese schertsvertoning. Als de Islam impliciet een rol speelt in de besluitvorming dan resten er twee vragen. Wat zijn de specifieke kenmerken van *de Turkse Islam* en is deze verenigbaar met de Europese identiteit? Op de eerste vraag kan kort worden geantwoord: veel onderzoek (eveneens dat van de WRR in Nederland) wijst uit dat de Turkse Islam een pragmatisch karakter heeft, de democratische staatsinstituties respecteert en over het algemeen door de inwoners van Turkije gematigd beleden wordt. Hierin verschilt de Turkse Islam drastisch van haar meer dogmatische Arabische variant.

Over de verenigbaarheid met Europa ontstaat in de workshop meer beroering. Niet zozeer over wat de cultureel/religieuze verschillen zijn tussen Turkije en de EU maar meer over wat er nu zo gemeenschappelijk is aan Europa. Als Europa een identiteit heeft, hoe moet deze dan worden gedefinieerd?

Vaak wordt gezegd dat Europa een gemeenschappelijke geschiedenis heeft en dat juist dat hetgeen is wat Europa bij elkaar houdt. In de workshop wordt echter opgemerkt dat deze zienswijze gefundeerd is in een vorm van Whig-history. Met terugwerkende kracht kan gemakkelijk gesteld worden dat Europa een gemeenschappelijke geschiedenis heeft, bij de totstandkoming van de eerste Europese samenwerking in de EGKS was hier natuurlijk geen sprake van. Frankrijk en Duitsland deelden in 1952 allesbehalve hetzelfde verleden.

Deze historische misperceptie in het oog houdend moet men zich afvragen wat meer *des Europa* is: vanuit gemeenschappelijke Europese waarden Europa uitbouwen, of Europa uitbreiden om een fundament van gemeenschappelijke Europese waarden te creëren? In het verleden is gebleken dat de EU zich door middel van het tweede proces heeft gevormd. Bij de huidige uitbreidingen van de EU wordt daarentegen het eerste traject doorlopen: kandidaat-leden moeten bewijzen dat ze de Europese waarden onderschrijven en bereid zijn deze in hun politieke en juridische structuur te implementeren. Dit geldt ook voor Turkije en de workshopdeelnemers onderschrijven dat dit een rechtvaardige procedure is. Maar ze stellen ook dat Turkije door zijn godsdienst een speciaal geval is en daarom vanuit Europa met een tikje ouderwetse durf moet worden benaderd. De EU moet in het kader van de Turkse toetreding geloven in de kracht van haar instituties om culturele verschillen op een democratische manier naast elkaar te laten bestaan.

Wat betreft de definiëringkwestie van de Europese identiteit breekt de voorzitter van de workshop, de heer Schoonenboom (onderzoeker WRR), een lans voor het begrip 'waardenunie' in plaats van 'waardengemeenschap'. Een gemeenschap bestaat uit mensen die eenzelfde geschiedenis delen. Een unie bestaat uit individuen die allemaal eenzelfde sociaal contract onderschrijven

ongeacht hun etnische en historische afkomst. Europa als waardengemeenschap is een gesloten concept waar maar heel moeilijk nieuwe landen deel van kunnen uitmaken omdat ze vaak een verschillende historische achtergrond hebben en, in het geval van Turkije, etnisch gezien tot een andere beschaving behoren. Europa als waardenunie legt de nadruk echter op de openheid van de EU, een unie waar landen, mits ze de basale regels uit het kerncontract onderschrijven, lid van mogen worden. Schoonenboom stelt dat het juist deze openheid is geweest die Europa na de Tweede Wereldoorlog veel voorspoed heeft gebracht en dat deze daarom ook in de toekomst als de essentie van de EU moet worden uitgedragen. Veel workshopdeelnemers onderschrijven Schoonenbooms visie op wat Europa is. In het kader van de verenigbaarheid van de EU en Turkije wordt in de workshop geopperd om de ontmoeting tussen beide entiteiten niet in religieuze terminologie te analyseren (als een botsing tussen Islam en Christendom) maar met behulp van het begrippenpaar progressiviteit/conservatisme. Voordeel van zo'n analyse is dat Europa zich naar Turkije toe kwetsbaarder opstelt. Europa kent net als Turkije conservatieve regio's en politiek reformistische tendensen die verdere modernisering proberen te dwarsbomen. Als de discussie over Turkse toetreding zich concentreert op een debat tussen conservatieve en progressieve krachten binnen Europa én Turkije heb je een gelijkwaardige basis op grond waarvan je met elkaar om de tafel kunt gaan zitten (in plaats van een oppositiestructuur tussen Islam en Christendom die al snel tot een padstelling leidt of tot een kinderachtig uitwisselen van 'wij zijn beter' argumenten). Nederland kent Amsterdam én Staphorst, Turkije, Istanbul én Arapkir (in het oosten van Turkije). De vraag die in dit nieuwe debat centraal moet staan is tweeledig: in hoeverre lijkt Istanbul op Amsterdam en Staphorst op Arapkir, en welk maximum percentage van Turkije mag uit Arapkir bestaan wil het nog voor een EU-lidmaatschap in aanmerking komen?

Jan Schoonenboom gaat op in de materie

Helemaal aan de staart van de workshop wordt er gespeculeerd over wat de invloed van een Turks EU-lidmaatschap zou zijn op de uitkomsten van de Europese democratische besluitvorming. Kan Turkije met zijn

zware stemgewicht de besluitvorming binnen Europa dusdanig anti-Europees beïnvloeden dat Europa op een democratische manier haar identiteit verliest? Bijna alle workshopdeelnemers denken van niet. Niet alleen omdat Turkije's stemgewicht in verhouding helemaal niet zo groot is, maar ook omdat Turkije er alleen maar baat bij heeft om zich aan te sluiten bij al die waarden waar Europa voor staat. Als het dit namelijk niet doet dan profiteert het op een economisch niveau niet genoeg van de toetreding. En economische groei blijft voor Turkije het belangrijkste argument voor een lidmaatschap.

Workshop 2: Economie

Als voorzitter van de workshop formuleert Arjan Lejour (onderzoeker CPB) het probleem kernachtig: wat zijn de economische consequenties van een Turks EU-lidmaatschap voor Turkije en de EU?

Volgens de workshopdeelnemers ligt voor Turkije economische vooruitgang in het verschiets mits zij de ingrijpende institutionele hervormingen die samengevat worden in het *aquis communautaire* nauwkeurig uitvoert. Nu is het zo dat Europese bedrijven aarzelen om grootschalige investeringen in Turkije te doen omdat hun rechtszekerheid niet honderd procent gewaarborgd wordt en het ambtelijke apparaat van Turkije verre van transparant is. Anders gezegd: wil Turkije economisch van toetreding profiteren dan zal ze haar economische praktijk moeten aanpassen aan de heldere EU-regelgeving en corruptie moeten uitsluiten. Zolang dit niet gebeurt zullen ondernemers met een zekere angst de Turkse markt betreden in plaats van deze met het volste vertrouwen te veroveren.

Wat betreft MKB investeringen in Turkije merken de workshopdeelnemers op dat het Turkije op dit moment ontbreekt aan een goede voorlichtingsmachine. Een MKB bedrijf moet nu eerst een wirwar van loketten af alvorens ze alle informatie heeft verzameld over de stappen die ondernomen moeten worden om een Turkse vestiging te openen. Deze informatievoorziening moet helderder en efficiënter. Als Turkije investeerders uit het MKB aan zich wil binden moet er een duidelijke organisatiestructuur ontworpen worden die investeringen faciliteert.

Veel deelnemers verwachten dat de economische structuur van Turkije door toetreding nog sneller zal veranderen dan nu het geval is. De trek van het platteland naar de stad zal exponentieel toenemen. Hierdoor zal het landbouwpercentage in de Turkse economie (nu 50 %) slinken tot een aanzienlijk kleiner aandeel. De dienstensector en de industrie zullen drastisch groeien. Turkije zal deze snelle verandering niet zomaar aan de markt kunnen overlaten maar middels flexibele sturingsplannen in goede banen moeten leiden (er de scherpe kanten vanaf moeten veilen). Een voorbeeld van sturing betreft het tegengaan van een leegloop van het onderontwikkelde oosten. Voorkomen moet worden dat de armoede kloof tussen west en oost Turkije door toetreding verontrustende proporties gaat aannemen.

Arjan Lejour leidt de workshop economie

Om de migratie van Turken naar andere EU-landen af te remmen pleiten alle workshopdeelnemers voor het tijdelijk beperken van het werknemersverkeer tussen Turkije en de EU. Tot een aantal jaren ná haar toetreding mag Turkije slechts een beperkt aantal arbeidskrachten uit haar land laten vertrekken. Dit om de Turkse economie niet te abrupt van haar arbeidspotentieel te ontdoen en de Europese economie niet dicht te laten slibben met een overschot aan arbeid.

De economische gevolgen van Turkse toetreding voor de EU zullen volgens de workshopdeelnemers minder positief zijn dan die voor Turkije zelf. Op de korte termijn zal er zelfs geen enkel voordeel te behalen zijn. Maar op de lange termijn wel: de vergrijzing kan door middel van de jonge mobiele Turkse bevolking het hoofd worden geboden en de geopolitieke uitwerking van Turkse toetreding -meer politieke stabiliteit in de Kaukasus en het Midden Oosten- zal een gunstige uitwerking hebben op de economie van de EU.

Alle workshopdeelnemers beamen tot slot dat het herstructureren van de Europese structuurfondsen en landbouwsubsidies een randvoorwaarde is voor een gunstig effect van Turkse toetreding op de economie van de EU. Als Europa niet tot deze hervormingen besluit zal Turkije Europa in de toekomst veel te veel geld kosten.

Workshop 3: Europese integratie

In zijn workshop bespreekt voorzitter Rob Boudewijn (Programme Coordinator Clingendael) drie kernthema's die verband houden met de gevolgen van een Turks EU-lidmaatschap voor het integratieproces van de EU. In de eerste plaats stelt hij de bestuurbaarheid van Europa aan de orde. Is de EU, met 25 of meer landen, nog wel regeerbaar? Volgens Boudewijn en de deelnemers aan de workshop dient deze vraag met een 'nee' beantwoord te worden. Want hoe kan er zonder meerderheidsbesluitvorming onder 25 landen op een efficiënte manier overeenstemming worden bereikt? Hoe kan in een bestuurlijk systeem waarin ieder Europees land de beschikking over een vetorecht heeft daadkrachtig en snel

op actuele economische, politieke en sociale ontwikkelingen worden ingesprongen? Volgens alle workshopdeelnemers is dit in de praktijk onmogelijk. Boudewijn voegt aan dit pessimistische beeld toe dat allerlei ontsnappingclausules om uit de bestuurlijke crises te geraken ('Europe à la carte' of kopgroepvorming) naar zijn idee geen zin hebben: deze zouden het einde van de EU betekenen.

Het tweede thema dat Boudewijn op de agenda plaatst is dat van de geopolitieke positie van Europa. Hier is het ook zonder toetreding van Turkije al slecht mee gesteld. De EU van 15 lidstaten is de afgelopen tien jaar niet bij machte geweest om ten aanzien van brandhaarden in de wereld (Kosovo, Rwanda, Irak) een gemeenschappelijk buitenlands beleid te ontwikkelen. Met de uitbreiding van mei 2004 wordt de politieke verscheidenheid onder EU-landen alleen maar groter en veel workshopdeelnemers zien dan ook niet in dat de toetreding van Turkije plotseling tot een Europese consensus zal leiden op het vlak van de buitenlandse politiek. Wel beaamt iedereen dat zo'n politiek een noodzakelijkheid is en dat de EU Turkije nodig heeft om politieke invloed te kunnen uitoefenen in instabiele regio's zoals de Kaukasus en het Midden Oosten. Veel workshopdeelnemers stellen dat Europa van oudsher een veiligheidsproject is dat met de toetreding van Turkije naar het Oosten moet worden doorgetrokken. Het is Europa's morele plicht en geopolitieke noodzaak om de regio's die grenzen aan Turkije als invloedssfeer aan zich te binden en te stabiliseren.

Rob Boudewijn legt geestdriftig uit

Het derde onderwerp dat Boudewijn aansnijdt is de machtsverdeling in Europa. Hij laat met behulp van enkele sheets zien hoe de machtsverdeling eruit zag in het 'Europa van 15' en hoe die er nu uitziet met 25 landen. Een Turks lidmaatschap zal hier veel aan veranderen: Turkije behoort bij toetreding tot de grootste Europese landen en krijgt daardoor veel stemgewicht. Hiermee wordt Turkije een zeer belangrijke speler op het politieke schaakbord van de EU. Vooral de grote landen van de unie (Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) zijn er niet van gecharmeerd dat ze hun invloedrijke positie moeten delen met een nieuwkomer waarvan ze het stemgedrag moeilijk kunnen inschatten. Het is echter waarschijnlijk dat de belangen van

Turkije vaal zullen conflicteren met die van de Grote Drie. Turkije is relatief arm en zal daardoor in haar stemgedrag geregeld de kant kiezen van de minder welgestelde EU-landen. Bij toetreding van Turkije krijgen de 'arme' EU-landen een machtsaandeel van 43% in het Europees Parlement. Veel workshopdeelnemers menen dat het voor Europa goed is om de Grote Drie wat beslissingsmacht uit handen te nemen: dit kan tot meer welvaartsnivellering leiden én tot meer democratisering in het Europese besluitvormingsproces.

Na het bediscussiëren van bovenstaande thema's gooit Boudewijn een bom in de groep door de vraag te stellen naar de grenzen van Europa. Boudewijn laat met behulp van een sheet zien dat er nergens in een Europees verdrag een vermelding staat over Europa als één cultuur of één religie. De Kopenhagen criteria handelen slechts over politieke, economische toetredingsvoorwaarden en het vermogen tot overname van het *aquis communautaire*. Geografisch zijn de grenzen van Europa aan de noord-, west- en zuidzijde bepaald, alleen de oostgrens van Europa is, bij gebrek aan zee, vaag. Gezien Cyprus en het noordwesten van Turkije tot Europa worden gerekend, vindt Rob Boudewijn het vreemd dat over Turkije als land in zijn geheel moeilijk gedaan wordt. Wat zit hier achter? Komt het door de angst die na 11 september is ontstaan voor het 'andere', de Islam? Volgens Huntington hoort Turkije tot een andere beschaving, waardoor het land niet bij het Christelijke Westen, c.q. EU, hoort. Boudewijn merkt hierover op dat de toetreding van Griekenland dan een historische fout is geweest. In de theorie van Thomas von der Dunk staat de collectivistische visie van Turkije (gemeenschap is belangrijker dan het individu) tegenover de individualistische visie van de EU (individu is belangrijker dan de gemeenschap) en dat bepaalt de grens. Turkije zou om deze reden niet in de EU passen. Ter afsluiting van de workshop stellen alle deelnemers dat er na Turkije een halt toegeroepen moet worden aan verdere uitbreiding. De EU moet eerst haar instituties verder verstevigen voordat er andere landen in het complexe systeem verweven kunnen worden. 'Europa' moet weer de kans krijgen zich zonder de druk van uitbreidingsperikelen in de praktijk te bewijzen. Daarnaast zal de EU serieus werk moeten maken van een democratiseringsoffensief. Europa is geen theekrans voor nationale politici maar een project waarvan de legitimiteit steeds voor de burger moet worden bewezen.

Expertdebat

In het expertdebat na afloop van de workshops is er één dissident geluid te horen. Thomas von der Dunk is tegen Turkse toetreding. Hij voert hier twee redenen voor aan. De eerste is al in de workshop over Europese integratie genoemd: het individualisme van de EU strookt niet met het collectivistische karakter van de Turkse gemeenschap. Volgens von der Dunk gaat het hier om een ingrijpend cultureel verschil (niet religieus!). Het vindt zijn kern in de verschillende wijze waarop Europa en Turkije tegen het

individu en de gemeenschap aankijken. Simpel uitgelegd werken EU-burgers met elkaar samen vanuit het idee dat het hun eigen belang ten goede komt (eerst is er de burger, dan pas de opportunistische groepsvorming), terwijl Turkse burgers zich dienstbaar aan de gemeenschap opstellen en vanuit de gemeenschapshierarchie denken en werken (eerst is er de gemeenschap, dan pas het individu). In de praktische samenwerking tussen Turkije en de EU zal dit verschil volgens Von der Dunk tot zoveel verwarring en miscommunicatie leiden dat de voordelen hiervan niet opwegen tegen de nadelen.

Het tweede argument dat Von der Dunk tegen Turkse toetreding in stelling brengt heeft direct betrekking op het integratieproces van de EU. Hij stelt dat de ongebreidelde Europese uitbreiding één van de hoofdoorzaken is van de huidige vertrouwensbreuk tussen de Europese politiek en de Europese burgers. Deze laatste voelen zich niet langer verbonden met het project 'Europa' omdat ze geen zicht meer hebben op wat dit nu precies is. Waar von der Dunk enerzijds de Turkse collectivistische gemeenschap kritiseert door deze af te zetten tegen de individualistische van de EU, daar beschuldigt hij Europa er anderzijds van de burger niet serieus te nemen door deze ieder zicht op een *Europese gemeenschap* te ontnemen. Europa is in haar uitbreidingsdrift haar belangrijkste doel voorbij geschoten: het ruimte geven aan sociale gemeenschapsvorming die daadwerkelijk tot Europese integratie leidt. In plaats daarvan wordt het Europese project door expansiedrift steeds meer een project van vervreemding: burgers voelen zich in een alsmaar uitdijend Europa ontheemd en hebben het gevoel dat de bureaucratie vanuit Brussel hun iedere mogelijkheid tot politieke participatie en invloed ontnemt. Daarom is Von der Dunk stelselmatig tegen iedere verdere vorm van EU-uitbreiding: Europa moet zichzelf eerst weer ten overstaan van haar burgers bewijzen voordat ze verder groeit.

Naast het tegendraadse geluid van Von der Dunk laten de andere panelleden zich allemaal positief uit over Turkse toetreding (met een paar slagen om de arm). Ze delen de kritiek van Von der Dunk niet en beargumenteren dat de integratiepolitiek van de EU een *EU-probleem* is en geen *Turkse aangelegenheid*. Turkije mag niet de dupe worden van het feit dat de EU niet in staat is zichzelf voldoende democratisch te legitimeren (niet na 40 jaar van toenaderingsgesprekken). Verder stellen zij dat zowel op economisch als op geopolitiek niveau de argumenten voor toetreding sluitend zijn. Dit gekoppeld aan het positieve signaal over de verenigbaarheid van de Turkse Islam en de cultuur van de EU en de getoonde wil van Turkije om een aantal radicale hervormingen ter hand te nemen zet voor hen de deur naar toetredingsonderhandelingen open.

Jan Schoonenboom eindigt het debat met de stichtelijke woorden: "Ik hoop Turkije in de EU *als moslimland* welkom te heten, niet *ondanks* (het feit dat Turkije een Islamitisch land is)."

Dit debat werd mede mogelijk gemaakt door Instituut Clingendael, Europese Beweging Nederland, Hogeschool Rotterdam, het Inspraak Orgaan Turken, De Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling en het Ministerie van Buitenlandse Zaken.